

ADANA'DA KONUT ALANLARININ DÖNGÜSEL GELİŞİMİ: OLUŞUM, BİRİKİM VE DÖNÜŞÜM DÖNEMLERİ

Can Durmuşoğlu*, **Tolga Ünlü****

*Çukurova Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

**Çukurova Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Prof. Dr. durmusoglucan@gmail.com; tolgaunlu@gmail.com

Türkiye kentleşme tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilen Cumhuriyet'in ilanından sonra gerçekleştirilen modernleşme hareketlerinin izlenebileceği dönem kentlerinden biri de Adana'dır. Bu makalede, Adana'da Cumhuriyet sonrası planlı olarak gelişim gösteren ilk konut alanlarından biri olan Reşatbey Mahallesi'nin konut dokusunda, yaklaşık yüz yıllık bir dönemde görülen dinamik değişim süreçleri irdelenmektedir.

Çalışma, Türkiye'de son dönemde gelişim gösteren kentsel morfoloji alanının olanaklı kıldığı ve kent biçimini açıklayıcı iki öncü yaklaşım olan tarihsel-coğrafi ve tipo-morfolojik yaklaşımlar kapsamında ele alınmıştır. Tarihsel-coğrafi yaklaşım, kentin örüntülerinin tarihsel gelişim süreçlerini dönemler ve döngüler üzerinden açıklamaya olanak verirken, tipo-morfolojik yaklaşım, kentin fiziksel örüntüleri içerisindeki en küçük mekân parçacıkları olarak varsayılan, yapı mimari karakterlerinin ve bulunduğu parselin biçimsel özelliklerinin, dönemler içerisinde farklılık göstererek; düşünsel iklimden, ihtiyaç ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak evrimleşen dokular aracılığıyla ölçekler arası bir incelemeyi olanaklı kılmakta ve sonuç çıktısı olarak tipo-morfolojik dönemleri ortaya koyabilmektedir. Tipo-morfolojik dönemler ise birbirleriyle, kimi zaman kopuk kimi zaman da süreklilik arz eden ilişki örüntüleri doğrultusunda oluşan kentin biçimi ve süreçleri hakkındaki önemli bulguları gözle görülür bir şekilde ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla, tipo-morfolojik çözümleme yöntemleri ile kavramsallaştırılan kent mekânı, bir sonraki evrede neye ve nasıl dönüşeceğine dair örtük birtakım ipuçlarını verebilir olduğu düşünülmektedir. Çalışmanın yöntemini oluşturan kavramsal çerçeveye, her iki yaklaşımın ortaya koyduğu çözümleme yöntemleri takip edilerek oluşturulmuştur.

Yukarıda söz edilen yöntemler ile ele alınan çalışma, Reşatbey Mahallesi'nde yaşanan mekânsal değişimleri dönemler aracılığıyla ele almıştır. Bunlar, özellikle Türkiye şehircilik tarihi yazınında da işaret edilen, başta Erken Cumhuriyet dönemi olarak tanımlanan ve 1960'lı yıllara kadar etkisini sürdüren erken evreyi, oluşum dönemi olarak; 1960'lı yıllardan 1980'li yıllara kadar süren hızlı kentleşme evresini "birikim dönemi"; son olarak da serbest piyasa ekonomisinin kentsel mekân üzerindeki etkilerinin görülmeye başlandığı ve günümüze kadar geline evreyi de "dönüşüm dönemi" olarak üç farklı morfolojik dönemde ele almıştır. Bu dönemler ise alanın biçimlenme süreçleri içerisinde iki farklı karakter bölgesinin oluşumunu sağlamış ve yine bu bölgelerde üretilen sekiz farklı konut tipinin ürettiği mekânsal değişimler ile ortaya konmuştur.

Çalışmanın diğer bir bulgusu ise konut alanında yüzyıllık süreçte gerçekleşen morfolojik süreçlerin alanda tarihsel bir süreklilik oluşturmadığı, parsel ölçeğinde eski yapıların yeni yapılar ile yer değiştirmesi sonucunda mekânın her dönemde yeniden üretildiği, bu yönüyle tipo-morfolojik yönden bir mimari tipin evrimleşerek gelişmesini yerine yık-yap süreçleri ile sürekli olarak yeni tiplerin üretilmiş olduğudur. Bu durum aynı zamanda, Türkiye kentlerinin birçoğunda gerçekleşen bu dönüşüm süreçlerinde imar planı kararlarının ve mimarlık pratiklerinin tartışmaya açılmasını gerekli kılmaktadır. Bu çalışmada, Reşatbey Mahallesi özelinde konut alanlarında morfolojik değişim incelenmekle birlikte bu değişimde planlama ve mimarlık uygulamalarının rolü de sorgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Adana, Morfolojik dönemler, tipo-morfoloji, konut alanları, konut tipleri

Giriş

Türkiye kentleşme deneyimini açıklayıcı hız, büyüme, değişim ve dönüşüm gibi sözcüklerin yazında kullanılması tesadüfi değildir. Tekeli'nin (2009: 143) “köktenci modernite” olarak kavramsallaştırdığı erken Cumhuriyet döneminin mekânsal tahayyülleri ile biçimlenen Türkiye kentleri, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan yoğun göçler ile hızlı bir büyüme sürecine girerken yapılı alanlarda da değişim süreçlerini yaşamaya başlamıştı. Bu değişimlerin, günümüze kadar gelinen süreç içerisinde siyasi ve iktisadi değişimlere koşut olarak nitelikleri ve etkileri farklılaşmışsa da sonuç itibarıyla başta konut alanları olmak üzere farklı düzeylerde kentsel dokuları değişmiş veya dönüşmüştür. Kentlerde yaşanan değişim ve dönüşüm, kentin görünümünde somut bir şekilde gözlenebilir hale gelmiş, farklı dönemlerde oluşan örüntüler kentin morfolojik yapısı içinde bir araya gelmiştir. Kentteki değişimin, en “temel hücre” (*basic cell*) (Moudon, 1994: 290) olarak varsayılan ada-parsel-yapı örüntülerinin değişimi nasıl ve neden gerçekleştiği sorusundan yola çıkan bu çalışma, Adana'nın ilk planlı mahallelerinden biri olan Reşatbey Mahallesi'nin konut alanlarında yaşanan değişimleri incelemeyi ve değişimin hangi morfolojik süreçlerle gerçekleştiğini araştırmayı amaçlamaktadır. Çalışma sahası olarak Adana'nın seçilmesinin iki önemi vardır: Birincisi, Türkiye'nin merkez kentleri dışında coğrafi olarak çeperde yer alan Adana'nın kentsel deneyimlerinin genel kentleşme ve konut yazınına katkı sağlamak; ikinci olarak ise Adana'nın kent tarihi yazını içerisinde genellikle ayrı ayrı ele alındığı görülen planlama ve mimarlık uygulamalarının birbirleriyle olan ilişkilerini tarihsel bir süreklilik içerisinde incelemesini gerçekleştirmektir.

Adana kent bütünü içinde Reşatbey Mahallesi, güneydeki tarihi merkezin çeperinde konumlanan ve 1970'li yılların ortasında açılan D-400 karayolu ile başlamaktadır. Doğusunda ise Seyhan Nehri kıyısında yapılan düzenleme ve dolgu alanlarla oluşturulan Merkez Park ve Fuzuli Caddesi (Set üstü) bulunmakta, batısında ise kenti kuzey-güney hattında birleştiren ve yoğun ticari servis alanlarının bulunduğu Atatürk Caddesi (Yeni İstasyon Caddesi veya asfalt cadde) ile tamamlanmaktadır. Kuzey yönünde ise 5 Ocak Stadyumu ve Vali Yolu Caddesi ile sınırlanmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Reşatbey'in kent içindeki konumu ve çalışma alanı sınırları

Kentin geleneksel kent formu ve dokusundan modern planlama araçlarıyla farklılaşan ve erken evrelerde, bahçeli tek aile evleriyle hem genç Cumhuriyet'in mekânsal sahnesi hem de kentin yeni sayfiyesi niteliği ile biçimlenen Reşatbey, yıllar içerisinde kentin kuzeye doğru büyüyüp yeni konut alanlarının geliştirilmesi ile bugün, merkezi iş alanı niteliklerini barındıran bir görünüme bürünmüştür. Farklı zaman aralıklarında görülen bu dramatik değişim ise morfolojik dönemlerin varlığını belirginleştiren bir niteliğe sahiptir.

Dönemlendirmeler, kent tarihi yazını içinde siyasi ve iktisadi gelişmelerin, planlama ve mimarlık gibi kente biçimini veren faaliyetlerle olan ilişkilerini okunaklı hale getirebilir. Ancak dönemlendirme çabasının “geçerli bir araç” olarak kullanılması için Zürcher (2017: 13-14), “olayların akışlarını ve önemli gelişmeleri görünür hale getirecek şekilde ve dönem içerisindeki gelişmeleri yansıtmaları” halinde anlamlı olabileceğini ifade eder. Bu bağlamda, çalışmada yer alan morfolojik dönemler, yaygın olarak inşa edilen konut tipleri göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur. Bu bağlamda, bahçeli müstakil evler ile biçimlenen 1940-1960 aralığını *oluşum dönemi (formation)*; yapsatçı sunum modelinin gelişmesi ile yaygınlaşan apartmanlaşma sürecini kapsayan 1960-1985 aralığını *birikim (accumulation) dönemi*; sahanın konut alanı niteliğinden uzaklaşıp merkezi iş alanı görünümüne evrildiği 1985'ten günümüze kadar gelen süreci ise *dönüşüm (transformation) dönemi* olarak ele alınmaktadır.

Kavramsal Çerçeve

Çalışmamızın yöntemini belirleyen kavramsal çerçeve, kentsel morfolojinin iki temel yaklaşımdan biri olan Conzen'in öncülüğünü yaptığı tarihsel-coğrafi yaklaşım ile Muratori'nin öncülüğünü yaptığı tipolojik-morfolojik çözümleme yöntemleri kapsamında ele alınmıştır.

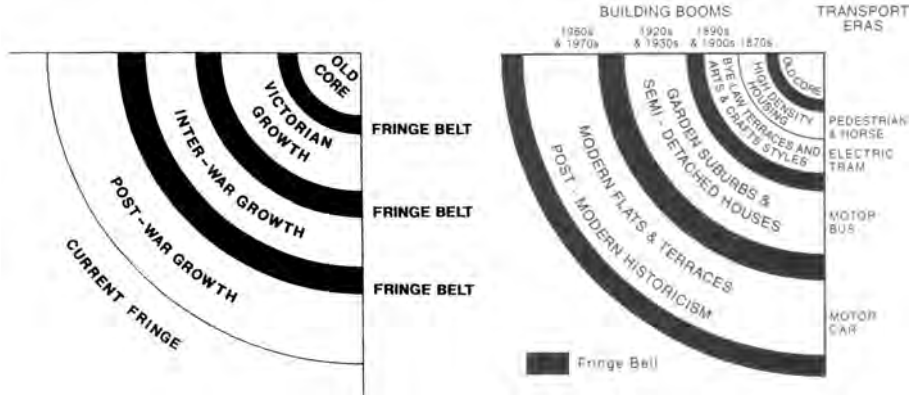
Tarihsel-coğrafi yaklaşımın öncüsü Conzen (1960), “kentlerin bir yaşam tarihi olduğunu” ve tarihsel süreçte her dönemin kendi kültürel, sosyal ve ekonomik dinamiklerinin kentsel mekânın biçimlenmesini etkilediğini vurgulamaktadır. Her

dönemin kendi kentsel mekânını üretmesi ve dinamik değişimlerin incelenmesi tarihsel-coğrafi yaklaşımın temel konusu olduğunu savlamıştır (1960: 6). Kentsel mekânın temel bileşenleri olan; *şehir haritası* (town plan), *arazi kullanım dokusu* (pattern of urban land use) ve *yapı dokuları* (pattern of building forms) kentin tarihsel olarak yaşadığı değişimleri üst-orta-alt ölçeklerde incelenebilmesini sağlayan temel bileşenler olarak görülmektedir (Conzen, 1960; Whitehand, 2001a).

Tarihsel-coğrafi yaklaşım içerisinde kentin gelişim döngülerini açıklayıcı iki farklı kavramla karşılaşmaktayız. Bunlardan birincisi *çeper-kuşaklardır* (*fringe belt*). Bu alanlar kentin gelişim evreleri arasında beliren, yoğun kent dokuları içerisinde yer alamayan ve geniş arazi kullanımlarına ihtiyaç duyan, farklı işlevlerde kentsel ve kamusal hizmet alanlarını kapsamakta; sanayi tesisleri, askeri alanlar, dini ve idari birimler, kültürel yapılar, yeşil alanlar ve geniş bahçeli kır ve banliyö evleri gibi kullanımlar *çeper-kuşakların* oluşumunu sağlamaktadır (Conzen, 1969; Whitehand, 2001a; Ünlü ve Baş, 2015). M.R.G. Conzen'in geliştirdiği kuramsal çerçeveye göre, *çeper kuşak alanları*, kentlerin büyüme sürecinde, yakın çevresine yapılı çevrenin yayılması sırasında, söz konusu yayılmanın yavaşladığı dönemlerde kentin *çeperinde* oluşmaktadır. Böylece, kentin büyümesi ve yayılması sürecinde ikinci gelişme dönemi (ya da morfolojik dönem) *çeper kuşak alanını* atlayarak gerçekleşmektedir ve çoğunlukla yeni yapı tipine dayalı yeni yaşam alanları ortaya çıkmaktadır (Şekil 2).

Bir diğer model ise *çeper-kuşaklardan yola çıkılarak geliştirilen yenilik/bina döngüsü* modelidir (*innovation/building cycle model*) (Whitehand, 1994: 11). Şekil 2'den de izlenebileceği üzere Conzen, *çeper-kuşakların* oluşumunu temel düzeyde önemli tarihsel kırılmaları esas alarak belirtmiş, Whitehand (1994; 2001b) ise farklı tarihsel süreçler içerisinde yaşanan teknolojik gelişme ve yeniliklerin kentlerin büyümelerini tetiklediği, oluşan yeni kentsel dokular içinde arazi fiyatlarının dalgalandığı ve buna bağlı yeni konut tiplerinin oluştuğunu ifade etmiştir. Diğer bir anlatımla, her bir morfolojik dönem kendine özgü yeni bir konut tipi, konut dokusu ve yeni karakter bölgelerini oluşturmaktadır (Şekil 2).

Örneğin İngiltere'de, geç on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl ortalarına kadar inşa edilen konutlar, sırasıyla; sırt sırta evler (*back-to-back house*) (Şekil3a), sıra evler (*terraced house*) (Şekil 3b), yarı-ayrık düzen evleri (*semi-detached*) (Şekil3c) ve kısa sıra evler (*short terraced house*) biçimlerinde gelişmişlerdir (Whitehand, 2001b: 76). Ancak burada dikkat çekilmek istenen temel unsur farklı dönemlerde inşa edilen her konut tipi için yeni bir ada-parsel-sokak dokusunun da oluşturulmuş olmasıdır. Bu durum, özellikle İngiltere örneğinde de görüleceği üzere yeni konut alanlarının gelişiminde kapsamlı ve tutarlı bir planlama ve tasarım faaliyetinin varlığına işaret etmektedir. Öte yandan, morfolojik dönemlerin ürettiği farklı dokular, bir yerleşim düzeni içerisinde farklı karakter bölgelerinin oluşumunu da sağlarlar. Farklılaşan bölgeler, yalnız kronolojik bir sınıflandırma ile değil biçimsel bir ayrıma da işaret etmelidir. Bu ayrım o yerleşim düzeni içerisindeki, cadde,

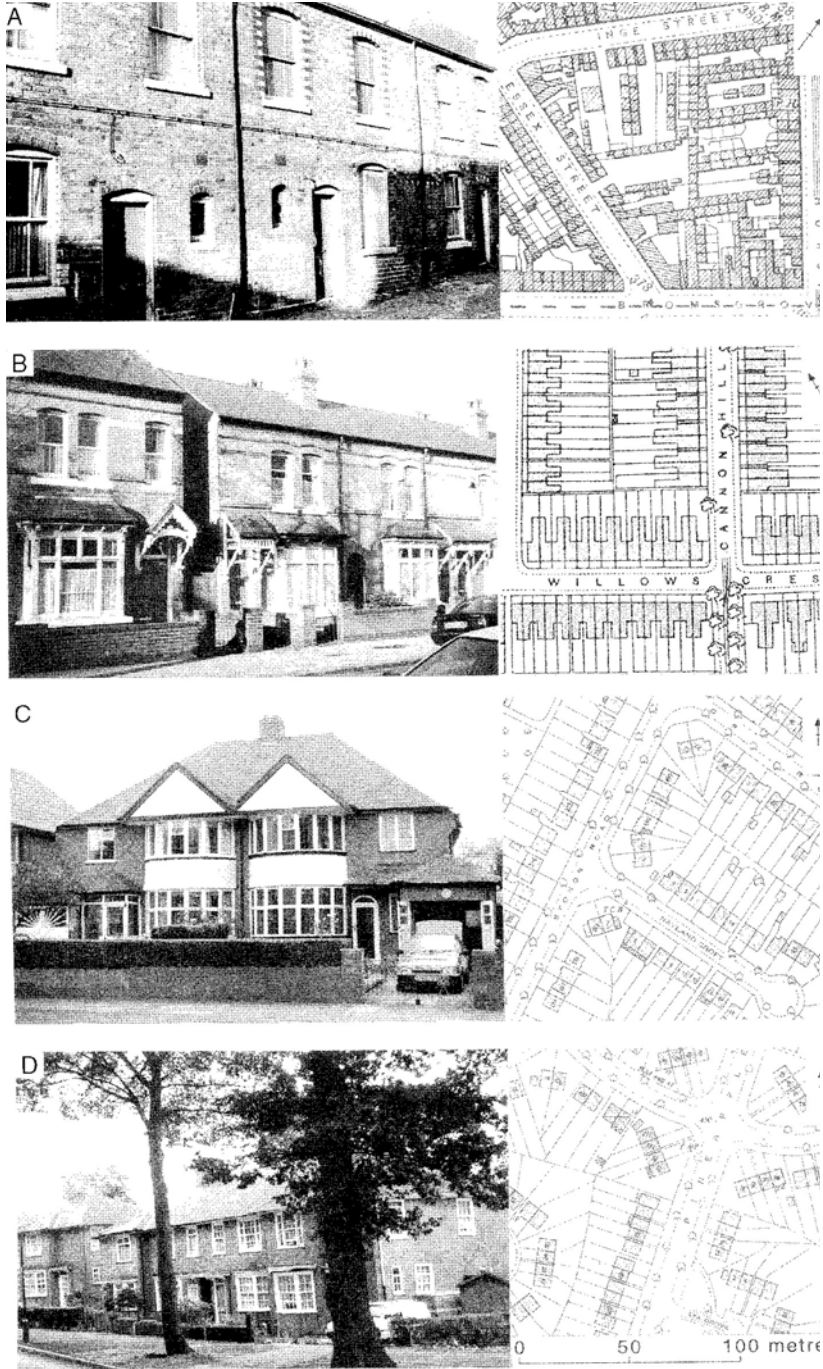
Şekil 2. Conzen'in çeper-kuşak ve Whitehand'ın yenilik/bina döngüsü diyagramları (Ünlü ve Baş, 2015: 17)

sokak, park, ada, parsel, yapı ve yapı inşası için kullanılan malzemelerin farklılaşmasıyla belirginleşmektedir (Şekil 4) (Kropf, 1996: 250).

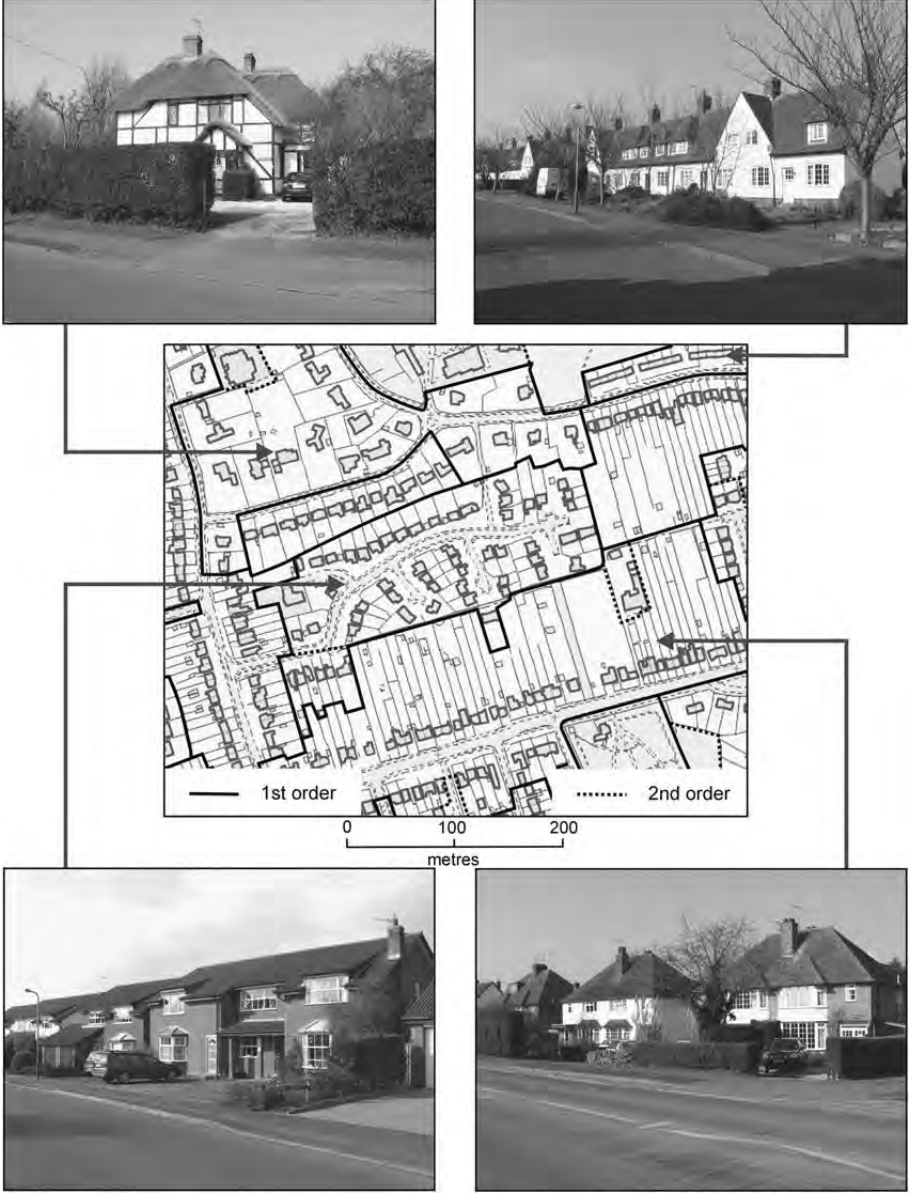
Kavramsal çerçevenin bir diğer bileşenini oluşturan tipolojik çözümlemenin temel odağı ise yapıların mimari biçimleri olmuştur. Muratori ve Caniggia gibi öncülerinin yapıları mimari üslup ve biçimsel inceleme çabasının, özünde İtalyan kentlerinin orta çağdan bu yana varlığını sürdürebilmiş, güçlü ve tarihsel bir mimari mirasa sahip olmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Bununla beraber, yirminci yüzyılın başı itibariyle kentsel mekâna yapılan modernist müdahalelerinin etkilerinin bir "kriz" olarak tanımlanması, bu çalışmaların temellerini oluşturmada oldukça etkili olmuştur (Moudon, 1994; Caniggia ve Maffei, 2001).

Tipolojik yaklaşım, küçük bir odanın biçiminden başlayarak üst ölçeklerde kent formuna doğru uzanan, kent bütünü ölçeğinde ilişkili bir mekânsal örgütlenmeye işaret etmekle beraber, esas olarak *tipler* (types) üzerine yoğunlaşmaktadır. Tipler ise *yapının* salt mimari ve hacimsel özellikleri üzerinden değil, bulunduğu konumun (parsel, bahçe, yol vb.) açık alanları ile kurduğu ilişkiler üzerinden tanımlanmaktadır (Moudon, 1994: 290). Tipler, birbiriyle biçimsel olarak benzer ve hacimsel eşdeğer özelliklere sahip olan yapılar olarak tanımlanıp, kendi içlerinde sınıflandırılabilir (Kropf, 1996; Kropf, 2014).

Yukarıda bir kentin (ya da kentsel bir yerleşmenin) büyüme veya gelişme evrelerinin hangi kavramlar ile izlenebileceği (çeper-kuşaklar); bu evrelerin nasıl oluştuğunu ve hangi biçimleri ürettiği (teknolojik gelişmeler, tarihsel olaylar; yenilik/bina döngüsü modeli); farklı veya aynı dönemler içerisinde bir yerleşme bölgesinde alanların biçimsel bir benzerlik veya farklılık gösterip gösteremediklerini (karakter bölgeleri) ve son olarak da bunların hangi yöntemlerle belirlenebileceği (tipolojik sınıflandırma) incelenmiştir. İfade edilen kavramlar kentsel bir alanın

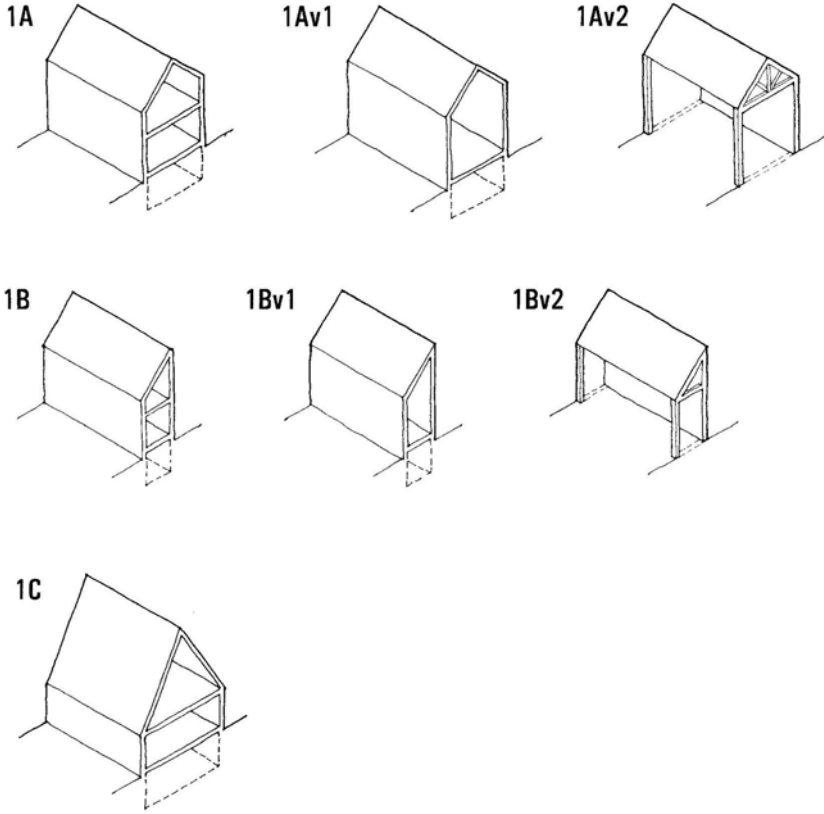

Şekil 3. İngiltere’de konut dokularının değişimi. (Whitehand, 2001b: 76)

Şekil 4. Stafford-upon-Avon içerisinde yer alan karakter bölgeleri. (Birkhamshaw ve Whitehand, 2012: 9)

nasıl oluşup geliştiğini açıklayıcı, temel bir çerçeve çizmektedir. Ancak, mevcut bir yerleşim alanının dönüştürücü sebepleri o alanın (veya kentin) kendine “özgü” planlama, mimarlık, iktisadi ve sosyal koşulların etkisi ile gerçekleşebileceğini ve

Şekil 5. Merry-la-Bataile'nın konut tipleri (Kropf, 1996: 260)

bu anlamda da önceki veya sonraki evlerine göre farklılaşabileceğinin altını çizmek gerekir. Bu çerçevede Adana Reşatbey mahallesinin oluşum ve dönüşümünün tartışılması, Türkiye kentlerindeki morfolojik süreçlere ilişkin bir inceleme olduğu kadar Adana'nın bağlamsal özelliklerine bağlı olarak planlama ve mimarlık etkinliğinin yöresel özelliklere etki edip etmediğinin ya da onlardan etkilenip etkilenmediğinin de sorgulanması anlamına gelmektedir.

Adana'da Konut Alanlarının Gelişimi: Reşatbey Örneği

Çalışma alanının incelenmesinden önce, kentin ve alanın tarihsel süreçlerine kısaca bir bakmak yararlı olacaktır. 19. yy. ortalarından itibaren pamuk tarımı ve bu tarıma bağlı sanayileşme ile tanışan Adana'nın bu dönemde sadece ekonomik ve toplumsal yapısı değil; eski kentin çeperinde yer seçen sanayi yapıları, şehir içi ve şehirler arası inşa edilen taşıt yolları, yeni demiryolu hattı ve istasyon yapılarının inşa edilmesi ile biçiminde de değişikliklere yol açmıştır (Şekil.7). Şüphesiz ki bütün bu değişimler, kentte nüfus artışına da yol açmıştır. Sözelimi 1831 yılında

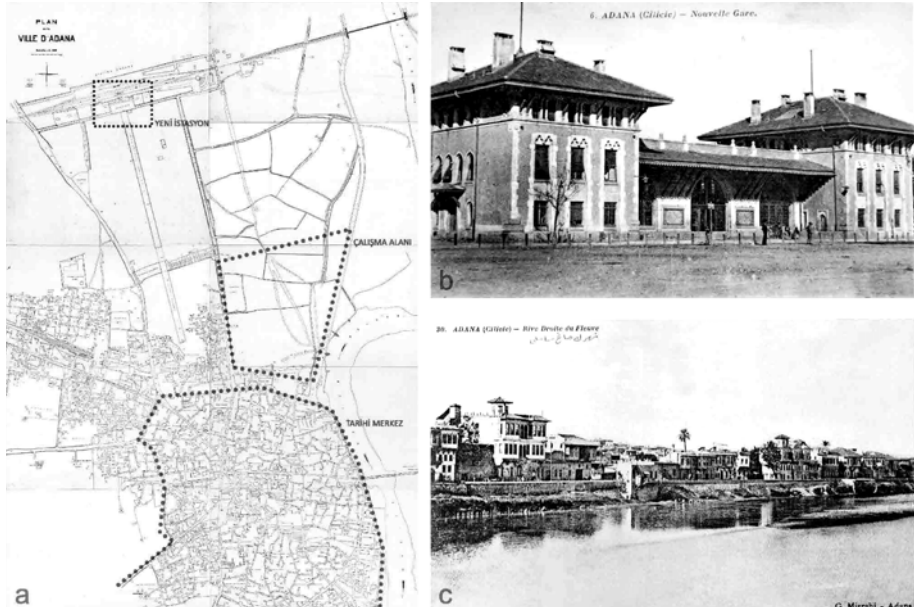
Tablo 1. Adana kent nüfusu 1872-1960¹ (Varlık ve ark., 2008: 56; İller bankası, 1966: 24)

1872	1885	1914	1927	1935	1940	1945	1950	1955	1960
30.000	69.226	89.697	72.652	76.473	88.119	100.780	117.642	168.628	231.548

6.501 olan nüfusun, 1914 yılında yapılan sayımda 89.697'ye kadar yükseldiği tespit edilmiştir (Varlık ve ark., 2008: 56) (Tablo.1). Bu gelişmelerin etkileri ise sonraki dönemlerde de kentin, politik, ekonomik ve mekânsal örüntülerinin temelini atacak, izlerini ise günümüze kadar taşıyacaktır.

Tablo 1'den izlenebileceği üzere Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen süreçte kentte hızlı bir nüfus artışı söz konusudur. Ancak, bu nüfus artışına karşı oluşmuş ya da oluşacağı varsayılabilir konut talebine ne gibi bir çözüm üretildiği ise belirsizdir. Kentte, konut talebinin çözümüne yönelik ciddi adımların atılabilmesi için Cumhuriyet'in ilanı sonrası yapılacak planlama dönemi beklenecektir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'nin pek çok kentinde olduğu gibi Adana'da konut arz ve talebine yönelik bir konut sorununun varlığı ve kentin imarı gibi konuların, dönemin yerel gazetelerinde sıklıkla dile getirildiği görülmektedir (Türk

Şekil 6. (a) Kentin 1918 yılına ait halihazır haritası (Berlin Architekturmuseum); (b) Yeni istasyon binası (ATÜ kütüphanesi arşivleri); (c) XX. yüzyıl başında kentin görünümü (ATÜ kütüphanesi arşivleri)

Sözü, 1929a, 1929b). Bu dönem başkent olarak Ankara’da gerçekleştirilen planlama faaliyetleri, ulusal bir politika olarak benimsenmiş, çıkarılan bir dizi kanunla hukuki altyapısı oluşturularak diğer kentlerde planların yapılması olanaklı hale getirilmiştir (Tekeli, 2010: 79-81). Bu bağlamda oluşturulan kurumsal yapılar, ulusal söylem ve politikalarla hedeflenen modernleşme çalışmaları, Adana’da Herman Jansen’in hazırlamış olduğu planlarda karşılık bulacaktır. Jansen ilk çalışmasını 1935 yılında gerçekleştirecek, 1937 ve 1940 yıllarında planı olgunlaştırılıp son halini verecektir (Şekil 7a).

Jansen (1937: 5-6) hazırladığı imar planı raporunda, kendisine, “*Dâhiliye Vekâleti Belediyeler İmar Bürosu’ndan kentin nüfusu 70.000 olarak verilmiş, elli sene içerisinde nüfusun 103.000 olacağı*” öngörüsü ile planların hazırlanması istendiğini belirtmektedir. Bu doğrultuda, Jansen Şekil 8a’da görülen planda, yukarıda Şekil 7a’da yeni istasyona doğru uzanan görülen yolları korumuş ve bu alanları konut ve kamusal kullanımlara ayırarak kenti kuzey yönünde gelişmesini öngörmüştür.

Raporda, “*Eskişehirle demir yolunun ve Adana garının arasında münhasıran evler bulunduğu bir semt vardır ki, parkların ve halka ait sair umumi mahallerin tercihan tesis edildiği bu kısım, vaziyet itibarile de ikamete elverişli bir yerdir denilebilir.*” ifadesi ile yeni konut alanlarının oluşturulacağı bölge tanımlamıştır. Tanımlanan bölge, bu çalışma kapsamında ele alınan Reşatbey ve çevresini kapsamaktadır (Şekil 7a).

Şekil 7. (a) Jansen Adana planı, 1940 (Berlin Architekturmuseum); (b) Atatürk Parkı ve yakın çevresi, 1930’lu yıllar. (Eski Fotoğraflarla Adana, (1833-1960), A.B.B Yayınları); (c) Adana Halkevi ve Türkkuşu binaları, 1940’II yıllar (ATÜ kütüphane arşivleri)

Şekil 8. Jansen'in yeni plan önerisi ve hazırlanmış eski plan, 1937 (Berlin Architekturmuseum)

Öte yandan, “münhasır” sözcüğünün kullanımından, tarihi merkezin çeperinde Jansen'in planından önce de konut alanlarının oluşmaya başladığı anlaşılmaktadır. Keza Jansen kendi raporunda (1937: 8), daha önce yapılan planın “*hep bir ölçüde ve vasatı*” yol genişliklerinin hem ekonomik hem de kullanışlı olmadığını ifade edecek, kademeli yol sistemleri ve farklı ada büyüklükleri önerecektir (Şekil 8).

Şekil 9'dan izlenebileceği üzere, Reşabey'in biçimlenmesinde her iki planın da etkilerinin olduğu açıktır. Bu durum, alanın erken evrelerinden bu yana farklı karakter bölgeleri halinde gelişmesine yol açacaktır: Alanın, batısı ayrık düzen bahçeli tek ev dokusuyla (karakter-a) gelişecek, doğusu ise küçük parsellerde bitişik düzen bir doku oluşturarak (karakter-b) gelişecek ve bu dokuyu günümüze kadar getirecektir.

1940'lı yıllarda sınırlı bir şekilde gelişimini sürdüren kentte, 2.Dünya Savaşı ertesinde Türkiye'nin pek çok kentinde de görülen hızlı bir nüfus artışı yaşanacaktır. Özellikle, 1950'li yıllarda DP hükümetlerinin kentte gerçekleştirdiği, Seyhan Barajı ve hidroelektrik santrali gibi yatırımlar kentte tarım sanayisini güçlendirecek ve başta inşaat sanayisi olmak üzere çeşitli alanlarda da hızlı bir sanayileşme süreci başlayacaktır (İller Bankası, 1966: 32-34). Sanayileşmeye bağlı hızlı nüfus artışı ise hem planlı hem de plansız konut alanlarının gelişimini hızlandırarak kent içindeki farklılaşmanın belirginleşmesini sağlayacaktır (Çopuroğlu, 2009: 54, 55).

Reşatbey’de 40’lı yılların durağanlığının ardından, 50’li yıllarda kentte yaşanan gelişmeler doğrultusunda yapılaşma hızı ivmelenecektir. Genç Cumhuriyet’in sahnesi olarak biçimlenen alan (Şekil 7b, 7c) çoğunlukla kent burjuvazisinin yer seçtiği alan olarak 50’li yılların sonuna doğru yapılaşmasını büyük oranda tamamlamıştır.

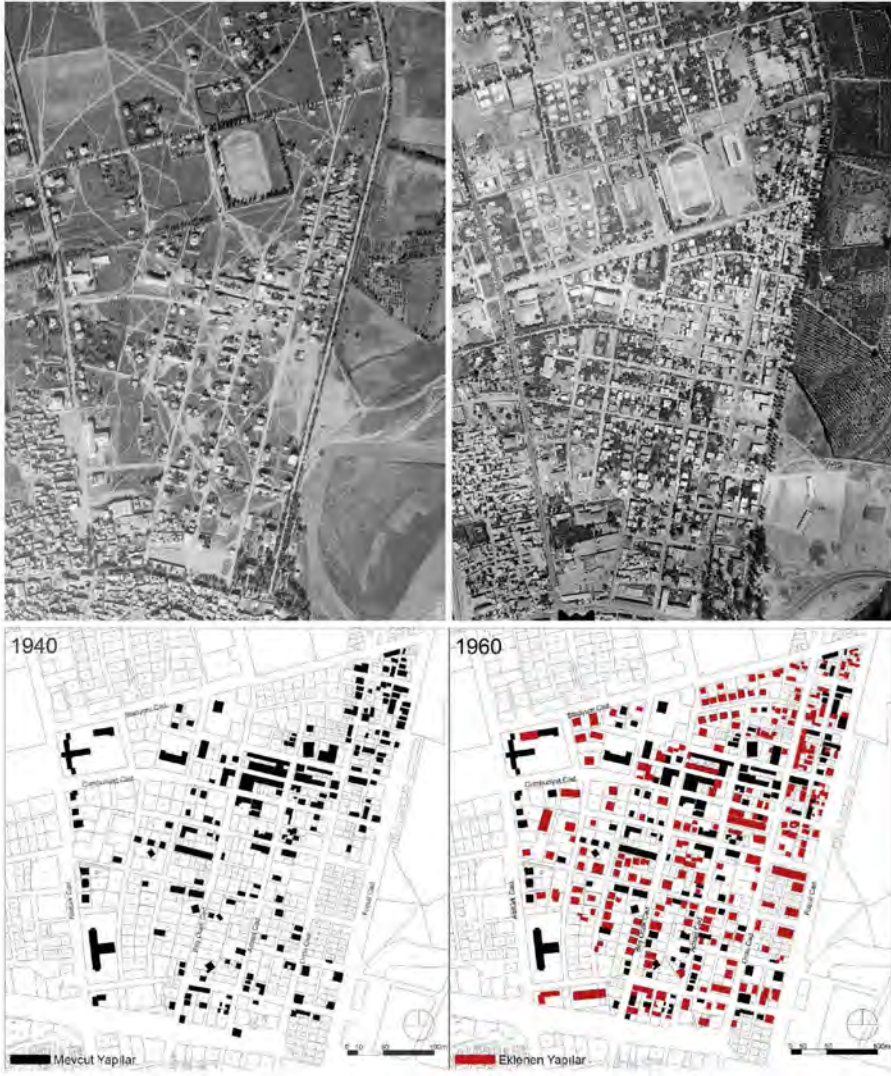
Bu dönemde konut alanlarında görölen yaygın inşa etme biçimleri ise yapıların birkaç tekil örnek dışında genel olarak kök parseller üzerinde ve bireysel konut üretim modeliyle elde edilmesidir. Parsel birleştirme (tevhid) gibi işlemlerin ise gerek yapı yoğunlukları gerekse dönemin ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleştirilmediği söylenebilir.

Söz konusu konutlar, yaygın bir şekilde düşük yoğunluklu, genellikle bir-iki katlı ve tek aile için geniş bahçeler içinde inşa edilmişlerdir. Ancak, bunlardan sadece küçük bir bölümü modern üslup ve yöntemlerle inşa edilebilmişlerdir. Özellikle bu dönem içerisindeki inşaat sanayisinin ve yapım teknolojisinin yetersizliği, arzu edilen modern konut inşasını sekteye uğratacak ve bu yapılar genellikle tekil örnekler olarak kalacaklardır. Örneğin, aşağıda Şekil.10b’de görölen konutlar Reşatbey’in tekil modern konutlarından birkaçı olduğu söylenebilir. Öte yandan, bu dönem içerisinde inşa edilen konutların büyük bir bölümü ise geleneksel üslubun sadeleştirilmiş, görece modern formlarla, geleneksel malzeme ve inşa etme yöntemleri ile elde edilmişlerdir. Bozdoğan’ın (2015: 317) “melez yapılar” olarak tanımladığı bu konutlar Reşatbey’in de hakim konut dokusunu oluşturmaktadır (Şekil 10).

Çalışma kapsamında, Reşatbey’in *oluşum dönemi* olarak tanımlanan bu birinci morfolojik dönemde baskın tip olarak 2 farklı konut tipiyle karşılaşılmaktadır. Bunlardan birincisi, yukarıda karakter-a bölgesi olarak tanımlanan alanda inşa edilen geniş bahçeli, ayrık düzen ve 1-2 katlı evleri *tip-1* (Şekil10a, c, d); karakter-b bölgesinde inşa edilmiş, genellikle küçük bir arka bahçesi bulunan yine 1-2 katlı evler de *tip-2* (Şekil10e) olarak tanımlanmaktadır.

Her ne kadar bu dönemin sonuna doğru üçüncü bir tip olarak, sınırlı sayıda ve çoğunlukla tek mülkiyetli aile apartmanları inşa edilecek olsa da apartman tipi konutların alanda yaygın bir şekilde inşa edilmesi 1960’lı yıllardan sonra gerçekleşecektir.

1950’ler ile başlayan nüfus artışları ve hızlı kentleşme kentlerde, konut talebini arttırmış, kentsel arsa değerlerini yükseltmiş ve plan dışı konut alanlarının oluşumunu gerçekleştirmiştir. Yaşanan bu gelişmelere karşı 1960’lı yıllarda iki temel uygulamayla çözüm arayışlarına gidilmiştir: Bunlardan birincisi merkezi yönetim aracılığıyla kentlerde yeni konut alanları oluşturabilmek amacıyla bütüncül planlama faaliyetleri gerçekleştirmek; bir diğeri ise çoğunlukla kentin planlı alanlarında bağımsız mülkiyete dayalı bir konut modelinin gelişimini olanaklı hale

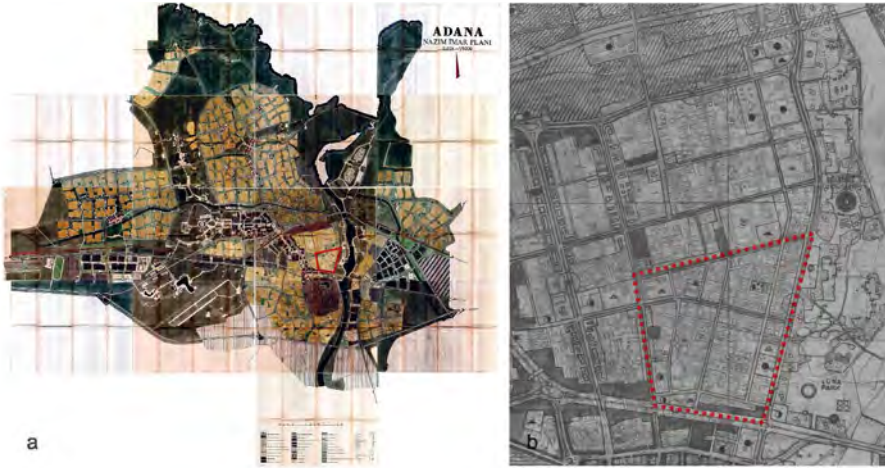
Şekil 9. Üstte, Reşatbey'in 1940 ve 1960 tarihli hava fotoğrafları (Harita Genel Müdürlüğü); Altta, kütle-parsel örüntüleri, 1940-1960

getirecek ve yasal dayanağını oluşturacak 1965 yılında çıkarılan Kat Mülkiyeti Kanunu olacaktır (Tekeli, 2009)

Bu bağlamda Adana'da İller Bankası'nın 1966 yılında açmış olduğu bir yarışma ile Berksan-Topaloğlu Planı elde edilecektir (Şekil 11a). Bu plan, tarihi merkez ve Jansen planı ile oluşturulan konut alanlarını mevcut dokusu ile koruyacak, merkezden kuzeye doğru kontrollü bir büyüme önerisi getirecek; ancak üst ölçekli planlara uygun hazırlanan 1/1000 ölçekli Uygulama İmar Planının hazırlanması

Şekil 10. (a, b, c, d) Tip-1 Konutları; (e) Tip-2 Konutları (ATÜ Kütüphane Arşivleri ve Kişisel Arşiv)

Şekil 11. (a) Berksan-Topaloğlu Planı, 1966 (Adana Büyükşehir Belediyesi Arşivleri); (b) 1972'de onanan plan ve Reşatbey (İller Bankası Arşivleri)

ise uzun sürelerle yayılarak, onaylanmaları 1980'lerin ortalarına kadar sürecektir (Çopuroğlu, 2009; Yıldırım, 2010). 1972 yılında İller Bankası tarafından onanan ilk bölüm plana göre de Reşatbey (Şekil 11b) “yoğunluğu ve yapı nizamı aynen kalacak” bölgelerden birisi olarak önerilse de spekülatif değeri artışlarının önüne

geçilemeyecek ve yoğunluğu oldukça hızlı bir biçimde değişecek alanların başında gelecektir.

1960'lı yıllarda, ülkenin diğer kentlerinde olduğu gibi Adana'da da inşa edilen baskın konut tipi olan apartmanların, Türkiye'deki gelişimi iki aşamada gerçekleşmiştir. Kat Mülkiyeti Kanunu'na kadar geçen süreçte, çoğunlukla yüksek gelirli bireylerin, tek parsel üzerinde ve tek mülkiyetli olarak inşa edebildikleri bu yapılar "aile apartmanları" veya "kira evi" olarak tanımlanmaktadır. 1965'ten sonra ise yapsatçı üretim ile çoklu mülkiyete sahip bir başka tip olan "spekülatif apartmanlar" ortaya çıkmıştır (Balamir, 1994: 31; Tekeli, 2009: 145-148; Bozdoğan, 2015: 245). Reşatbey'de apartmanın her iki aşaması da görülmektedir.

Bunlardan birincisi, 1950'lilerin sonuna doğru ortaya çıkan ve halen sahada varlıkları gözlemlenen, çoğunlukla 2-4 katlı, çekme mesafeleri dışında da bahçesi bulunan, Adana iklimine uygun geniş balkon/teraslı ve her kat tek daireden oluşan aile apartmanlarıdır. Büyük çoğunluğu kagir-betonarme karma sistemde inşa edilmişlerdir. Bitişik ve ayrıklı düzen olmak üzere her iki karakter bölgesinde de görülmekte ve kapsayıcı olması bakımından, bu çalışmada tek bir sınıflandırma ile *tip-3* olarak tanımlanmaktadır (Şekil12d). *Tip-4* olarak tanımlanan apartmanlar ise *tip-3* ile parsel kullanımı, yapı malzemeleri, inşa teknikleri ve cephe özellikleri bakımından benzer biçimsel niteliklere sahiptir. Ancak bu yapıların önceki tipten farklı olarak; 4-6 katlı, her katında iki daire bulunan ve çoklu mülkiyete göre düzenlendiği görülmektedir (Şekil12e). 1970'lerin ortalarına dek üretildiği düşünülen bu yapılar, ifade edilen özellikleri itibariye ilk spekülatif apartman olma özelliği taşımaktadır. Ancak asıl spekülatif tipler, eş zamanlı olarak 1970'lerin başı ile ortaya çıkmaktadır. Bu apartmanlar üretilme amacına uygun olarak parsel imar hakkını sonuna kadar kullanan, dolayısıyla da çekme mesafeleri dışında bahçesi bulunmayan yapılardır. Çoğunlukla her katında iki daire bulunan ancak kimi örneklerinde üç veya dört dairesel örneklerine de rastlanan bu yapıların önceki tiplerden temel olarak farklılaştığı alan ise zemin kat kullanımlarının konut yerine ticaret veya ofis gibi kullanımların yer almış olmasıdır. Bu gelişmenin alanın ilerleyen yıllarda yaşayacağı büyük dönüşümlerinin tetikleyicisi olduğu düşünülmektedir. İki farklı tip olarak inşa edilen bu yapılar sırasıyla, küçük parsellerde 4-6 katlı olanları *tip-5* (Şekil12c), ana caddeler üzerinde ve büyük parsellerde 6-10 katlı olanlarını ise *tip-6* (Şekil12f) olarak tanımlanmaktadır.

Yapsatçılığa uygun olarak ilk olarak alanın, Atatürk, Stadyum, Cumhuriyet ve Ordu Caddeleri gibi prestijli alanlarında yer alan bahçeli evlerin yerlerinde ilk dönüşümler gerçekleştirilecek, bir önceki dönemde yapılaşmayan parsellerde inşa faaliyetleri görülecektir.

Bu dönem içerisinde görülen kütle – parsel ilişkilerinin karakteristik özellikleri, bir önceki dönem özellikler ile kısmen farklılaştığı söylenebilir. Karakter-a bölgesinde yer alan geniş parsellerde apartmanlar çoğunlukla kök parseller üzerinde ayrıklı düzen olarak inşa edilmeye devam edilirken, karakter-b bölgesinde yer alan

Şekil 12. (a) Sağda Reşatbey ve yakın çevresi, 1975 (Ürgenç Arşivi); (b) Planlı alanlarda apartmanlaşma süreci, 1960-1970 (Kişisel Arşiv); (c) Tip-5 apartmanları; (d) Tip-3 apartmanları; (e) Tip-4 apartmanları; (f) Tip-6 apartmanları

küçük parsellerde yoğun yapılaşmayı olanaklı hale getirmesi için parsel birleştirmelerin gerçekleştirildiği ancak, bitişik düzen yapı karakterini de koruduğu görülmektedir.

Çalışmada, Reşatbey'in *birikim dönemi* olarak tanımlanan bu süreç içerisinde parsellerin bütün imar hakları kullanılarak yüksek yoğunluklu bir yapılaşma özelliği taşıdığı görülecektir. Örneğin, bir önceki dönemde tek bir ailenin yaşadığı parselde oldukça genel bir hespla artık ortalama en az dört aile (tip-3) ve yine ortalama en fazla yirmi aile (tip-6) yaşayacaktır. Süreç sonunda yaşanan değişim ise oldukça dramatiktir; neredeyse 25 yıllık bir zaman aralığında bütün mahalle, mevcut plan kararlarına dahi uyulmadan yık-yap-sat süreçleriyle sadece parsel düzeyinde gerçekleştirilecek inşa faaliyetleri ile büyük bir değişim yaşayacaktır (Şekil 13).

Türkiye'nin 1980'li yıllarda neoliberal iktisat politikalarını benimsemesi, sadece ekonomik alanı değil toplumsal olana içkin bütün alanları "piyasa aktörleri"nin belirleyeceği yeni bir süreci başlatacaktır (Boratav, 2019: 187). Bu değişimlerin en çok etkilediği alanların başında da kentsel mekân gelecektir.

Şekil 13. Üstte, Reşatbey'in 1960 ve 1985 tarihli hava fotoğrafları (Harita Genel Müdürlüğü); Altta, kütle-parsel örüntüleri, 1960-1985

1985 yılında çıkarılan 3194 sayılı İmar Kanunu ile plan yapma yetkileri yerele devri ile Adana Büyükşehir Belediyesi 1990'ların başında yeni bir Nazım İmar Planı hazırlamış ve bu planı 90'ların ortasında onanmıştır. Bu plan ile Reşatbey konut alanı statüsünden çıkarılıp "Merkezi İş Alanı" (MİA) ilan edilecektir (Şekil-114a). Bu karar alanın sadece biçimsel dönüşümünü değil arazi kullanım örüntülerini de etkileyecek; yüksek yoğunluklu konutların, turizm tesislerinin, iş ve ticaret

Şekil 14. (a) Reşatbey'in MİA planı, 1995; (b) Reşatbey'in TİCK planı, 2017 (Adana Büyükşehir Belediyesi Arşivleri)

merkezlerinin yer seçeceği bir yer haline gelerek alanın konut alanı niteliğinden uzaklaşmasına neden olacaktır (Şekil 15a). 2017'de yapılan plan değişiklikleri ile alan bu sefer de MİA'dan çıkarılıp "Ticaret+Konut Alanı" (TİCK) ilan edilecektir (Şekil 14b).

"2.4 emsal" ve "İmaks: serbest" gibi değerlerle yüksek yoğunluklu bir şekilde dönüşen Reşatbey'i bu dönemde etkileyecek bir diğer gelişme ise 2012 yılında çıkarılacak olan 6306 sayılı "Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun"un ya da halk arasında "kentsel dönüşüm yasası" olarak da bilinen hukuki düzenlemelerin etkileri olacaktır. Zira, bu kanun ile kentsel mekân ve konut; konut geliştirici grubun (müteahhit), denetleyecek ve onaylayacak kurumların (özel yapı denetim şirketleri ve belediyeler) ve son kullanıcı kararlarının, piyasa dinamikleri ile spekülatif bir şekilde biçimleneceği bir düzeneğin tam ortasına bırakılmıştır.

Reşatbey'de 1985'ten günümüze kadar gelinen süreçte yapılaşma hızı görece düşük bir seyir izlemektedir. Zira, 1980-2000 aralığında kuzey Adana'da, 2000 sonrası hemen hemen bütün kentte yoğun bir inşaa faaliyeti söz konusudur. Öte yandan, Reşatbey'in ikinci morfolojik dönemde parsel doygunluklarını gerçekleştirmesi yeni yapı yapma hızını düşüren bir diğer faktör olarak görülebilir. Ancak,

bir önceki dönemiyle kıyasla görece düşük bir hızda da olsa hem MİA kararları ile hem de “kentsel dönüşüm” yasasının etkileri alanda özellikle 2000’ler sonrası yapılaşma hızında bir ivmelenme olduğunu eklemek gerekir.

Bu uzun aralıkta, başlıca iki temel apartman tipinin inşa edildiği görülmektedir. Bunlardan birincisi, 90’larda başlayıp 2000’lerin başına kadar inşa edildiği düşünülen, yoğunlukları bakımından çoklu parsel birleşiminden doğacak yeni imar haklarına ihtiyaç duyan, ticaret veya ofis kullanımlarına ayrılmış bir zemin külesiyle birlikte 10-15 katlı olarak inşa edilen yeni apartmanlardır ve çalışmada *tip-7* (Şekil 15b) olarak tanımlanmaktadır. Bu evre içerisinde görülen yüksek yoğunluklu apartman tiplerinin bir diğer özelliği ise yapıların büyük bir kısmının küçük ve dar parselli yapı adalarında gerçekleştirilmiş olmasıdır. Daha önceki yıllarda düşük yoğunluklu yapılaşmanın bulunduğu bu parsellerin birleştirilmesi kolaylıkla sağlanabilmiş ve önceki dönemde çok sık rastlanmayan parsel birleştirmeler hızlanarak yapı adalarında yeni bir parsel düzeni olduğu görülmüştür.

Şekil 15. (a) Alanda düşük yoğunluklu parsellerde inşa edilen iş merkezi; (b) Tip-7 apartmanları; (d) (c) Tip-8 apartmanları (Kişisel Arşiv)

Şekil 16. Üstte, Reşatbey'in 1985 ve 2019 tarihli hava fotoğrafları (Harita Genel Müdürlüğü); Alttta, kütle-parsel örüntüleri, 1985-2019

Bir önceki dönem doygunluk noktasına gelmiş olan büyük parseller ise mevcut yapısını bu ilk evrede korumaya devam edecektir. Büyük parsellere ihtiyaç duyan bu apartmanlarda, küçük bir bahçe ve az sayıda otopark alanları mevcuttur.

Bu dönemin son evresinde ortaya çıkan bir diğer apartman grubunu sadece biçimsel özellikleri ile değil kentsel dönüşüm yasası ile elde edilebilmeleri ve inşa edil-

dikleri tarihsel aralıklar gözetilerek *tip-8* (Şekil 15 d-e) olarak tanımlamaktayız. Bu yapıların inşası için ilgili belediye her ne kadar bin metrekarelik parsel koşulu getirmiş olsa da “emsal teşkil eden” örnekler sayesinde belirlenen büyüklüğün altındaki parsellerde de inşa edilebilmektedir. Biçimsel olarak belirlenimi ise konut geliştiricilerinin parselin emsal hesabıyla elde edilen imar hakkı içinde kalmak koşuluyla, ilgili parseldeki kat malikleri ile yapacağı uzlaşya göre yol ve cadde genişlikleri gözardı edilerek istediği sayıda ve büyüklükte daire inşa edebileceğidir. Sonuç olarak yatırımcıların inisiyatifine bırakılmış bir süreçte kaçınılmaz olarak, yapının biçimsel özellikleri, yalnızca niceliksel değerlerle belirlenen bir tasarım faaliyeti olarak gerçekleşecektir. Kendi belirlediği büyüklükte ve sayıda konutu anlaşıma sağlayabildiği her alanda inşa edebilecektir. Bu öngörülemez ve keyfi kararlar ise kentsel mekânın niteliğini olumsuz yönde etkileyebilecek sonuçlara yol açacaktır.

Reşatbey'in *dönüşüm dönemi* olarak tanımladığımız bu evrede, inşa edilen yüksek yoğunluklu yapılar için büyük parsellere ihtiyaç duyulmakta, sıklıkla parsel birleştirme işlemlerinin yapıldığı görülmektedir. Ancak bu faaliyetler yine sadece parsel düzeyinde değişim ve sadece değerini önceleyen bir düşünceyle ada-sokak örüntülerine öngörülemeyen bir yoğunluk getirecektir.

Sonuç

Bu çalışma, farklı nedenselliklerle oluşan morfolojik dönemlerin, karakter bölgelerinin ve bu bölge ve dönemlere ait farklı konut tiplerinin üretimi Reşatbey'in dinamik bir kentleşme deneyimi yaşadığına işaret etmektedir. Bu süreçlerin, temel belirleyicileri ve sonuç ürünleri aşağıda Tablo 2'de özetlenmiştir.

Tablo 2. Reşatbey'in morfolojik dönemlerini oluşturan unsurlar

Dönemler	Yıllar	Etkenler	Nüfus (il Bazında) ²	Planlar	Konut Üretim Modeli	Konut Tipleri	
Birinci Morfolojik Dönem	Oluşum Yılları: 1940-1960	Cumhuriyet Modernizmi	375.777- 760.803	Jansen Planı (1940)	Bireysel Üretim	Tip-1	1-2 Kat
						Tip-2	1-2 Kat
İkinci Morfolojik Dönem	Birikim Yılları: 1960-1985	Ekonomik Gelişim ve Göç	760.803- 1.725.940	Berkas- Topaloğlu Planı (1966)	Yapsatçı Üretim	Tip-3	2-4 Kat
						Tip-4	4-6 Kat
						Tip-5	4-6 Kat
						Tip-6	6-10 Kat
Üçüncü Morfolojik Dönem	Dönüşüm Yılları: 1985-2019	Neoliberal Politikalar	1.725.940- 2.237.940	Adana Büyükşehir Belediyesi Planı (1996)	Yapsatçı Üretim	Tip-7	10-15 Kat
						Tip-8	10-15 Kat

Cumhuriyet'ten günümüze alanın biçimlenişinde etkili olan planlama faaliyetleri, oluşan sorunları ya gecikmeli olarak algıladığı ya da yetersiz kaldığı, kapsamlı ve uzun erimli çözümler üretmediği görülmektedir. Özellikle, 1960'lı yıllarda üreti-

Şekil 17. Reşatbey'de konut alanlarının gelişimi ve konut tipleri

len planların sorunlar karşısında yetersiz kaldığı dolayısıyla plan kararlarının dahi uygulanmadığı; 1980'li yıllarda sonra gerçekleştirilen planların ise sorun çözmekten çok sorun üreten parçalı bir yapısı olduğu görülmektedir. Sözgelimi, her ne kadar MİA kararı sorgulamalara açık olsa da uzun yıllar MİA olarak kullanılan bir alanın hangi gerekçelerle bir anda TİCK'e dönüştürüldüğünün; ya da kentin pek çok yerinde planlanan farklı konut alanları olmasına rağmen verilebilecek en yüksek emsal değerleri ile tekrar yapılaşmaya açmak açıklama gerektirmektedir. Yine 1960'lı yıllardan itibaren çıkarılan yasa ve kanunların, halihazırda kentsel mekânda gerçekleştirilen fiili duruma yasal bir zırh işlevi üstlendiği görülmektedir.

Parça-bütün ilişkisi gözetilmeden gerçekleştirilen dönüşümler, alanda sokak-ada örüntülerini neredeyse hiç değiştirmeden sadece parsel düzeyinde yık-yap süreçleri ile gerçekleştirilmiş ve bu bağlamda günümüze kadar aynı parseller üzerinde her biri bir öncekinden daha yoğun olan sekiz farklı yapı tipinin oluşmasını sağlamıştır (Şekil 17). 1960'lı yıllardan bu yana yürürlüğe giren planlarda yeni konut tipleri için yeni bir doku önerisi veya tasarımına rastlanılmamaktadır.

Gerçekleştirilen uygulamalar ise mekânı bütüncül değil parçacıl görme eğilimindedir. Bu eğilim, konut sorununun niteliksel olarak değil niceliksel olarak algılandığının, kentin Reşatbey gibi önemli alanlarının geleceğinin piyasa aktörlerinin taleplerine terk edildiğinin ve kentsel mekânın bir sermaye birikim aracı olarak kullanımının halen devam ettiğini göstermektedir.

Notlar

1. Tablo.1'deki nüfus kentin merkez mahallelerinin verileridir. İl bazında nüfus bu sayıların çok daha üstündedir.
2. 1985 Genel Nüfus Sayımı, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara (1987); TÜİK, 2020

Kaynaklar

- Birkhamshaw, A.J., Whitehand, J.W.R. (2012) Conzenian Urban Morphology and The Character Areas of Planners and Residents. *Urban Design International*: 17. 4-17.
- Balamir, M. (1994). *Kira Eviden Kat Evlerine Apartmanlaşma: Bir Zihniyet Dönüşümü Tarihçesinden Kesitler*. Mimarlık, 260, 29-33.
- Boratav, K. (2019). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2015*. Ankara: İmge Kitabevi, 24. Baskı
- Bozdoğan, S. (2015). *Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür* (T. Birkan Çev.). İstanbul: Metis Yayınları
- Caniggia, G., Maffei, G.L. (2001). *Architectural Compositon and Building Typology – Interpreting Basic Building*, Firenze: Alinea Editrice.

Conzen, M.R.G. (1960). Alnwick: Northumberland: a study in town plan analysis. Great Britain: Institute of British Geographers Publication No: 27, George Philip, London

Çavuşoğlu, E. (2014). Türkiye Kentleşmesinin Toplumsal Arkeolojisi. İstanbul: Ayrıntı Yayınları. Çopuroğlu, M.A. (2009). Adana’da Kentleşme ve İmarsız Gelişmenin 50 Yılı. Planlama, 1, 53-67.

(Ev)lerimiz (4 Şubat, 1929). Türk Sözü Gazetesi, baş sayfa.

Ev derdi (29 Eylül, 1929). Türk Sözü Gazetesi, baş sayfa

İller Bankası Raporu (1966). Adana İl Analitik Etütleri. Ankara.

Jansen, H. (1937). Adana Şehrinin Umumi İmar Planına Ait İzahat Raporu. Berlin.

Kropf, K. (1996) Urban Tissue and The Character of Towns. Urban Design International: 1(3). 247-263. London.

Kropf, K. (2014). Ambiguity in the Definition of Built Form. Urban Morphology, 18(1), 41-57.

Moudon, A. V. (1994). Getting to know the built landscape: typomorphology. In K.A. Franck & L.H. Schneekloth (Eds.), Ordering space: types in architecture and design, (pp. 289-311). New York: Van Nostrand Reinhold

Moudon, A. V. (1997). Urban morphology as an emerging interdisciplinary Field. Urban Morphology, 1, 3-10.

Tekeli, İ. (2009). Konut Sorununu Konut Sunum Biçimleriyle Düşünmek. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları

Tekeli,İ., (2010). Türkiye’nin Kent Planlama ve Kent Araştırmaları Tarihi Yazıları. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tekeli, İ. (2012). Türkiye’de Yaşamda ve Yazında Konutun Öyküsü (1923-1980). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları

Ünlü, T., Baş, Y. (2015). Mersin’de Morfolojik Süreçlerin Değerlendirilmesi. Y. Baş, S. Burat (Ed.), Türkiye Kentsel Morfoloji Sempozyumu: Temel yaklaşımlar ve teknikler bildiriler kitabı içinde (ss. 14-30). Mersin: Mersin Üniversitesi.

Ünlü, T. (2018). Mekânın Biçimlendirilmesi ve Kentsel Morfoloji. A.S. Kubat (Ed.), İkinci Kentsel Morfoloji Sempozyumu bildiriler kitabı içinde. (ss. 60-71). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.

Varlık, M.B., Emiroğlu, K., Türkoğlu, Ö. (2008). *Adana Sanayi Tarihi*. Adana: Yeniden Grup Matbaacılık.

Whitehand, J.W.R. (1994). Development Cycles and Urban Landscapes. Geography 79, 3-17.

Whitehand, J.W.R. (2001a). British urban morphology: the Conzenian tradition. Urban Morphology, 5(2), 103-109

Whitehand, J.W.R. (2001b). The Physical Form of Cities: A Historico - Geographical Approach. R. Paddison (Eds.), *The Handbook of Urban Studies*. (ss. 69-88). London: SAGE Publications.

Yıldırım, T. (2010). Çukurova Adana'nın İmar Tarihi, *Planlama Çalışmaları*. Güney Mimarlık, 2, 30-40.

Zürcher, E.J., (2017) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Çev: Y. Saner. İstanbul: İletişim Yayınları, 34. Baskı